

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ВАЛЄНСА ГАННА АНІБАЛІВНА

УДК

КОНЦЕПТ ТІЛЕСНОСТІ
В СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії гуманітарних наук Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник – кандидат філософських наук, доцент **КАРАУЛЬНА** Наталія Вікторівна, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук
ГОМІЛКО Ольга Євгенівна,
Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди
НАН України,
доцент кафедри філософії;

кандидат філософських наук,
БОЙЧЕНКО Михайло Іванович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри філософії.

Захист відбудетьсядата ... о...годині....на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.17 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, Україна, м. Київ, вул.Володимирська, 60, ауд.330. З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці імені М.О.Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, Україна, м.Київ, вул.Володимирська, 58, зал № 12.

Автореферат розісланийдата

Учений секретар спеціалізованої вченої ради
філософського факультету

Л.О.Шашкова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження пов'язана з потребою соціальної філософії у сучасних експлікаціях поняття «природа людини», які є надзвичайно важливими в контексті сучасного гуманітарного знання. Тілесність є одним із основоположних понять, що окреслює сучасне розуміння людської природи. Разом з тим, постає проблема розробки та застосування методології, адекватної вивченню такого складного явища, як тілесність людини в соціальному просторі.

Серед історичних етапів у формуванні сучасного ставлення до понять «тіло» і «тілесність» важливими є відома з часів Декарта проблематика «психофізичного дуалізму», що знайшла відбиток у підходах Новочасної науки до тіла, ставлення до тіла у філософії життя Ф.Ніцше, народження і розвиток філософського поняття «тілесності» у феноменології Е.Гусерля, Ж.-П.Сартра, М.Мерло-Понті, А.Шюца, Б.Вальденфельса і, нарешті – погляд сучасної соціальної топології М.Фуко, Ж.Дельоза, П.Бурд'є на роль і місце тіла людини у соціальному просторі. В Україні проблематика дисертаційного дослідження є мало розробленою, важливий внесок у дослідження теми тілесності та топології як методу дослідження зробили такі вітчизняні автори як О.Є.Гомілко – історія поняття тілесності в західній метафізиці, Л.М.Газнюк – герменевтика соматичного буття людини в екзистенційному вимірі, Н.С.Медведева – багатовимірність поняття тілесності в соціально-філософському контексті, С.П.Сітько, Л.І.Сидоренко – фізика живого, «самоузгоджений потенціал» людського тіла, М.Мінаков – історія поняття досвіду, Л.Рижко – топологія науки, М.Плющева – співвідношення тілесності та інтерсуб'єктивності у феноменологічній традиції. Під час написання дисертації автор спиралася також на роботи авторів: Ф.Тьоніс – розмежування понять спільнота та суспільство, Л.Бінсвангер – аналіз фрейдового розуміння тіла та онтологічних засновків психоаналізу, Ф.Гваттарі, Ж.Дерріда, Ж.Бодрійяр, С.Леш – постмодерністська традиція, де виразно демонструється процес соціального конструювання тілесності, Дж.Сьорл, К.Уілбер – сучасні розробки проблеми свідомості, її зв'язку з мозком та інтегральні підходи до проблеми природи людини й соціуму, Ф.Фукуяма – виклик людству з боку новітніх технологій та необхідність звернення до розробки сучасного розуміння природи людини, П.Рікер – проблема «свого» та «іншого» в людському досвіді; а також роботи російських дослідників: В.Подорога, О.Шпарага – феноменологія тілесності, Н.Шматко – соціальна топологія як актуальний інструмент соціально-філософського дослідження, И.Бескова, С.Азаренко, Я.Чеснов, В.Кутирев, И.Биховська, П.Тищенко, С.Хоружий – ціннісні, антропологічні, естетичні аспекти тілесності та їх інтерпретації в контексті культури, Е.Князева, М.Плохова – тілесність в контексті синергетики та сучасної теорії складних систем, В.Волков, О.Хархордин – теорія практик, Ю.Качанов – соціальна епістемологія тощо.

Актуальність дослідження зумовлена суперечливістю використання термінів «тіло» та «тілесність» у сучасному філософському дискурсі, а також нагальною потребою сучасних природничих та гуманітарних наук у визначеному «вирішенні» питання про природу людини в аспекті поєднання

людського тіла та людської суб'єктивності. У зв'язку з бурхливим розвитком інформаційних та біотехнологій, що ставлять під питання традиційне розуміння «людського як такого», важливим стає усвідомлення ролі людської тілесності як окремою людиною, так і суспільством в цілому.

Соціально-філософське дослідження має відповідати на ключові питання стосовно засновків функціонування та структури інтерсуб'єктивного виміру буття людини. Тут тілесність постає як базовий екзистенціал колективного буття, який дає ґрунт будь-яким іншим вимірам соціального – економічному, культурному, політичному. Адже тілесність – явище, що фіксує присутність людини у світі, її «буття з іншим», місце серед спільноти «інших». На підставі вищезазначеного можна виокремити низку чинників, які надають актуальності дослідженню:

- Значне розмаїття у розумінні суті понять «тіло» та «тілесність», ставлення до них як до синонімічних або вільне використання смислових перетинів цих понять.
- Втрата класичними соціально-філософськими підходами усвідомлення унікальної ролі людської тілесності в соціумі, а звідси – відсутність границі між «раціональним» та «природним» підґрунтям соціального.
- Неусвідомлювана апеляція до тіла та тілесності як «самозрозумілих» явищ та використання цих понять у дискурсі соціального на рівні організмичних або чуттєвих аналогій.
- Трактовка «соціального» або як свідомо-раціонального прояву людської природи, або – як біологічно-раціонального (природного у сенсі природничих наук) явища, коли «межа тілесності», що індивідуалізує свідомість та надає їй конкретних вимірів, – не відчувається і не береться до уваги при створенні моделей соціального.

Загалом, вище зазначені проблеми пов'язані з ігноруванням у соціально-філософських дослідженнях тілесності, як онтологічного ґрунту буття людини та зі спробою, досі послуговуючись новочасним розумінням людської природи, будувати раціоналістичні концепції соціального. З огляду на це, є важливим застосування некласичних підходів до визначення співвідношення тілесного і соціального у сучасному соціально-філософському дискурсі. Одним з таких підходів є соціальна топологія, яка дозволяє зобразити простір будь-яких мислимих елементів, в тому числі уявлень про тіло та тілесність, та встановити необхідні аналогії між різноманітними просторами концепцій та підходів до одного і того самого предмета.

Об'єктом дослідження є дискурс тілесності в соціально-філософському контексті.

Предмет дослідження – структура тілесності у просторі соціального.

Мета дослідження – шляхом розгляду топології тілесності у просторі соціального, показати засадничу роль поняття тілесності в

соціально-філософському дискурсі, та розкрити структуру тілесності як одного з базових концептів соціальної філософії.

Поставлена мета передбачає реалізацію таких завдань:

- виявити плюралістичність та суперечливість дискурсу тілесності, як в історії соціально-філософської думки, так і в сучасних філософських дослідженнях;
- показати проблематичність чіткого визначення таких понять як «тіло», «тілесність», «тілесне як таке», «тілесне як прояв соціального», «соціальне, як прояв тілесного»; довести необхідність ретельного термінологічного аналізу низки понять, пов'язаних із тілом у соціально-філософському дискурсі.
- обґрунтувати принципову недостатність класичної методології для адекватного вивчення цілісності людського буття у соціумі та усієї складності стосунків тілесного та соціального;
- дослідити структуру тілесності у просторі соціального, застосовуючи некласичні методи соціально-філософського дослідження, такі як феноменологія та соціальна топологія, теорія практик, що дають можливість експлікації поняття тілесності та соціальності у взаємовідповідних категоріях (соціальне поле, соціальний простір, агент та його положення у просторово-часовій єдності поля тощо).

Теоретико-методологічна основа дослідження. При вивченні поняття тілесності традиційно важливий **феноменологічний метод**. Саме у феноменологічній традиції обґрунтовується поняття тілесності, як один з базових екзистенціалів людського буття, поряд із інтенціональністю, темпоральністю та інтерсуб'єктивністю. Цей підхід дає можливість концептуалізації поняття тілесності, як свідомості, що існує власним тілом. Тут «живе тіло» - необхідний атрибут діючої свідомості, або навіть – «сама свідомість» суб'єкта соціальної діяльності.(Е.Гусерль, М.Мерло-Понті, Ж.-П.Сартр, А.Шюц). **Герменевтичний метод** важливий при вивченні великої кількості джерел, які самі по собі вже містять численні інтерпретації, а також для глибокого розуміння засновків адекватних інтерпретацій поняття тілесності. Завданням у руслі герменевтики є пошук прийнятних критеріїв інтерпретації поняття «тілесність». **Загальнонаукові методи**, такі як теорія складних систем, що самоорганізуються, синергетика, теорія динамічного хаосу, фізика живого, виявляються корисними для демонстрації усієї відомої сьогодні науці складності проблеми тілесності, її міждисциплінарності та актуальності. Нарешті, найпродуктивнішим для розгляду проблеми тілесності виявляється метод **топології соціального простору**. Даний підхід містить необхідну теоретичну базу для ефективного розгляду теми тілесності у соціально-філософських дослідженнях. Це пов'язано, як із використанням самого поняття «тілесність» у соціальній топології Фуко, Бурд'є, Вальденфельса, так і з розвиненою категоріальною базою соціальної топології, що дає можливість застосовувати поняття «соціальний простір», «фізичний простір», «габітус», «тілесна техніка», «тілесна практика» та ін.

Зокрема, «застосувати метод соціальної топології» у контексті проблематики тілесності означає:

- окреслити межі дискурсу тілесності в соціально-філософських дослідженнях (топологія дискурсу тілесності);
- виокремити значення тілесності як способу існування суб'єктивності в соціумі (топологія суб'єктивності у просторі соціального)
- розкрити роль тілесності окремої людини як підґрунтя існування соціального як такого (топологія соціального як простору практик)
- показати структуру взаємозв'язку між різними аспектами розуміння тілесності як ключовими елементами простору соціального.

Наукова новизна дослідження полягає в розкритті топології тілесності як одного з базових концептів у соціально-філософському дискурсі та визначенні функціональної структури тілесності у просторі соціального. Основними висновками дисертаційного дослідження, які містять положення наукової новизни і виносяться на захист, є:

- *обґрунтовано*, що дискурс тілесності в соціально-філософському контексті має метафоричний характер, проаналізовані основні типи тілесних метафор та визначені їх функції в соціально-філософському дослідженні.
- *розкрито* суть методологічної проблематики стосовно тілесності, яка полягає в обмеженості класичної методології для досліджень тілесності, а також запропоновано адекватний методологічний шлях вивчення тілесності у соціально-філософському контексті – соціальна топологія та теорія практик.
- *доведено*, в ході термінологічного аналізу понять «тіло» та «тілесність», що критеріями розмежування цих понять – є міра їхнього зв'язку із суб'єктивністю людини, межі застосування цих понять визначаються з контексту, оскільки у соціально-філософському дискурсі з приводу тілесності існує велика кількість смислових перетинів (різні терміни – один сенс, як «тілесність» і «сома» у Газнюк) та паралелей (різний сенс – один термін, «організм» у біологічному сенсі та у розумінні Ніцше).
- *уточнено* визначення тілесності як **«живого фізичного тіла, що уособлює суб'єктивність»** на фоні предметного світу, світу живих об'єктів та світу суб'єктивності як такої (включаючи соціальний, інтрасуб'єктивний вимір).
- *вперше розкрито* структуру тілесності в просторі соціального як цілісного концепту, що поєднує чотири аспекти: 1) сфера приналежності до роду людського; 2) сфера самовіднесення та ототожнення суб'єктивності (Я) з власним тілом; 3) сфера усвідомлення можливої нетотожності Я та тіла, що є джерелом унікального пізнавального досвіду людини; 4) сфера соціального конструювання тілесності.
- *обґрунтовано*, що концепт тілесності є одним з базових елементів в просторі соціального та є унікальним засобом дослідження природи людини в соціально-філософському контексті.

Теоретичне та практичне значення дисертаційного дослідження полягає в створенні концептуального підґрунтя для всебічної розробки проблематики «природи людини» в соціально-філософському контексті. Основні положення, результати та методологічні підходи можуть бути

використані для подальшої науково-теоретичної експлікації проблеми тілесності та соціальності у філософії, психології, теорії пізнання, соціології, політології, сферах права та соціальної роботи, управління, методології соціального пізнання, соціального прогнозування. Результати дослідження можуть бути корисні під час створення та викладання лекційних і семінарських курсів, спецкурсів, що пов'язані з темою тілесності. Концепт тілесності – постає як одна з базових структур, що їх необхідно враховувати у будь-яких сучасних моделях соціального. Також, окремі елементи вивчення тілесності людського досвіду, свідомого вчинку особи, структури вольових здатностей тощо, можуть бути застосовані в педагогіці, психотерапії та антропології.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною роботою. Висновки і положення наукової новизни одержані автором самостійно.

Апробація досліджень дисертаційного дослідження відбувалась на засіданні кафедри філософії гуманітарних наук Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Основні теоретичні положення дисертації, окремі її ідеї, були представлені та обговорені в ході виступів на міжнародних конференціях «Людина. Світ. Суспільство. Дні науки філософського факультету» (м. Київ, 2009р.,2010р.), міжнародній конференції молодих вчених «Шевченківська весна 2009» (Київ, 2009), «Сучасна молодь і проблема життєвих цінностей: філософський та культурологічний виміри» (Київ, 2010), та на семінарських заняттях філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, та вміщені у фахових виданнях ВАК України.

Публікації. Основні результати роботи були відображені в семи наукових працях, три з яких - статті у фахових наукових виданнях, затверджених ВАК України, чотири – тези доповідей на наукових конференціях.

Структура роботи обумовлена специфікою предмету дослідження, логікою розкриття проблеми, а також метою і завданнями дисертаційної роботи. Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, що диференційовані на підрозділи, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 229 сторінок, з яких основний зміст дисертації викладений на 214 сторінках, список використаних джерел містить 150 позицій на 15 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **«Вступі»** обґрунтована актуальність проблеми дослідження; виявлений ступінь її наукового опрацювання; визначений зв'язок з науково-дослідною роботою кафедри, де виконана дисертація; вказані об'єкт і предмет дослідження; проаналізовані застосовані в ньому методи і принципи; сформульовані мета, завдання та наукова новизна положень, що виносяться на захист; розкрито теоретичне й практичне значення роботи; наведені дані про апробацію дослідження; показана структура дисертації.

У **першому розділі «Методологія дослідження понять «тіло» та «тілесність» у соціально-філософському дискурсі»** розглядаються основні історичні етапи формування поняття тілесності, досліджується співвідношення

та способи використання термінів «тіло» та «тілесність», а також методологічні напрямки у соціально-філософському вивченні тілесності. Демонструється плюралістичність соціально-філософського дискурсу тілесності.

У підрозділі 1.1. «Історія поняття тілесності у західноєвропейській традиції» йдеться про основні підходи до розуміння тіла та тілесності в історії філософії а також етапи розвитку сучасного дискурсу «тілесності»: тіло та тілесність в давньогрецькій та середньовічній традиції – від ознаки чуттєвості всесвіту до символу спасіння та спокутування гріхів; психо-фізична проблема за Нового часу; феноменологія Гуссерля і виникнення особливого поняття «тілесності»; Мерло-Понті, Сартр, Шюц та Плеснер – тілесність, інтерсуб'єктивність та особливий статус людського становища у світі; психоаналітичне розуміння тіла та тілесності як ; Скот Леш про тіло у Ніцше, Фуко, Дельоза і Гваттарі: нариси сучасного розуміння тілесності.

Підрозділ 1.2. «Термінологічні розвідки «тіла» та «тілесності».» присвячений аналізу спроб концептуалізації поняття тілесності, де спостерігається величезне розмаїття підходів та способів розгляду даного поняття. Більшість дослідників на сьогодні чітко розмежовують тіло як фізичний об'єкт і живе та діюче тіло людини. Проблематичною залишається межа «життєвості». Також зрозуміло, що поняття «організм» можна інтерпретувати цілком протилежним чином – від біологічної умови людського існування в природничо-наукових концепціях, до єдиного джерела і причини усіх духовних поривань людства (як у Ніцше). При цьому слід зазначити, що на сьогодні наукові уявлення про будову і принципи функціонування людського організму являються обов'язковим елементом культури. Тому слово «організм» має широкий побутовий вжиток та власну серію інтерпретацій, що вимагають окремого дослідження.

Стосовно поняття «тілесність» можна виділити дві межі, на яких увесь час балансують спроби адекватного опису даного поняття. Це по-перше – перехрестя природного та культурного (фізична реальність та носій свідомості), а по-друге – межа індивідуального, суб'єктивного та соціального, інтерсуб'єктивного (персональність тіла та його зв'язок зі світом людей). Тілесність вважається поняттям, ширшим за поняття тіла. І це розширення – стосується важливого для гуманітарних наук поняття «людської природи». Тілесність підкреслює особистісність та унікальність людського буття на тлі природного існування і, одночасно, дає можливість втілення і реалізації духовних аспектів людини у соціокультурному середовищі. «Тілесність» в широкому сенсі постає як пучок конотацій, пов'язаних із тілом, як побутово-онтологічним фактом людського життя, де панують вільні застосування термінів: «тіло», «організм», «сома», «живе», «живе тіло людини», «тілесність». Зустрічаються перетини та паралелі у застосуваннях понять та використанні термінів: перетини – коли протилежний сенс вкладається в одне й те саме слово, наприклад «організм»; паралелі – коли один і той самий сенс вкладається в різні слова, як «тілесність» у феноменології та «сома» у Газнюк.

У підрозділі 1.3. «Методологічна багатомірність дискурсу тілесності» аналізується широке коло методологічних підходів «навколо тіла», що їх використовує, або мало б використовувати, соціально-філософське

дослідження. Дискурс тілесності виявляється надто неоднорідним, строкатим, досить фрагментарним. Ставиться завдання визначити напрямок інтерпретації поняття «тілесність» та обрати методологічний шлях, який відповідав би наступним вимогам:

а) утримував би філософський кут зору щодо проблематики тілесності, тобто зберігав зерно сенсу щодо тілесного існування людської суб'єктивності незмінним на протязі досліджень у різних контекстах, зокрема – соціально-філософських;

б) був би досить гнучким у середовищі численних інтерпретацій тілесності, дозволяючи відповідати на численні запити різноманітних сфер, де потребують визначеного розуміння тіла та тілесності – тобто «інтерпретативно сумісним»;

с) враховував би та дозволяв вільно використовувати здобутки міждисциплінарних досліджень сучасного рівня, без яких зараз важко уявити будь-який серйозний філософський дискурс.

Для формування такого підходу авторка звертається до існуючих методологічних спроб вирішення тілесної проблематики, які нам здаються важливими у дослідженні. Умовно їх можна розділити на шість напрямків, кожен з яких заслуговує особливої уваги:

- Метод історичного аналізу та компаративний метод у дослідженнях тілесності.
- Сцієнтизоване розуміння тіла та тілесності у сучасних наукових теоріях.
- Феноменологічне розуміння тілесності як свідомості, що існує тілесно.
- Герменевтика тілесності та інтерпретативна суть цього поняття.
- Соціальна топологія та топологія дискурсу тілесності.
- Теорія практик як можливість соціально-філософської експлікації поняття тілесності.

Визначено, що проблемне поле соціально-філософських досліджень тілесності, на думку більшості дослідників, має багато «білих плям». Відчувається недостатність класичної методології у вивченні проблеми тілесності. Тому важливим є застосування некласичних методів соціально-філософського дослідження, таких як феноменологія, соціальна топологія, теорія практик, які дають можливість експлікації поняття тілесності та соціальності у адекватних категоріях.

Другий розділ «Топологія тілесності як структура соціального» присвячений основним метафоричним сенсам тілесності, які використовує соціально-філософський дискурс, топології тілесного та соціального на перетині просторів «Своє\Чуже» та «Природне\Штучне», а також – темі афективності як сенсотворчій рисі тілесності. Співпадіння структури тілесності та соціально-філософського простору інтерпретацій є досить показовим і дозволяє досліджувати соціальні явища, їх формування та закономірності, враховуючи такий істотний фактор як тілесність людського існування.

У підрозділі 2.1. «Метафоричність тіла та її використання у соціально-філософському дискурсі.» досліджується стиль використання поняття тіла та тілесності в історії філософії. Показано, що в рамках світової філософії формується ряд концепцій, які демонструють різні моделі

співвідношення тілесності і соціальності. Причому, кожний з описаних підходів послуговується визначеною метафорою тіла та обов'язково використовує власний спосіб узгоджувати соціальне та тілесне. Наявність такої метафори та «способу узгодження» можна назвати **метафоричним стилем використання тілесності у соціальній філософії**.

Також визначено основні види метафор:

1. фізична аналогія (тіло являється фізичною річчю і це значною мірою впливає на те як вибудоване суспільство; те, що завдяки тілу відбувається доступ до світу речей – сприймається майже неproblemатично, саме собою зрозуміло.) Цей досить банальний, «фоновий», а тому «малопомітний» факт є онтологічною передумовою соціального;

2. життєво-біологічна аналогія найчастіше використовується в описах соціального. Це зазвичай образ «живого тіла взагалі» як цілісної системи органів зі складною, рухливою структурою. Використовується часто для опису динамічних та надскладних соціальних явищ. У такій якості, щоправда, не дуже важливо – чи саме людська тілесність мається на увазі. Тваринне тіло так само володіє властивістю цілісності систем, як і людське. Часто, щоб підкреслити «життєвість», «природність» соціальної системи використовують образ організму, де лише злагоджена взаємообумовлена робота частин створює «здорове ціле», а ціле, в свою чергу, працює (або має працювати) на загальне благо частин;

3. образ тілесності як носія суб'єктивних переживань, зрідка використовується у соціально-філософських творах. Частіше він передбачається як самозрозумілий, коли мова іде про «чутливість» соціального організму чи його частин (груп, інститутів).

Також у підрозділі 2.1 описано **функції тілесних метафор** у соціально-філософському дискурсі: описово-моделююча, інтегративна (поєднання частин в цілому), інтерпретативна (для експлікації соціальної складності та динаміки), образно-комунікативна.

У підрозділі 2.2. «**Афективність як засаднича характеристика тілесності**» ставиться питання про те, що ж саме в самій тілесності є джерелом такої унікальної функції як уособлення свідомості, тобто «Я»-функції тіла. Відбувається звернення до поняття афективності у феноменологічній традиції. Справді, чому тілесні стани та явища викликають у нас таку безумовну увагу? Як ми інтерпретуємо власні стани? Як узгоджуємо свою поведінку та прийняття рішень з тим, що відчуває наше тіло? Тобто питання полягає в тому, як саме відбувається «приписування сенсів» нашим тілесним відчуттям? Або – як тіло диктує власні сенси свідомості?

У підрозділі **запропонована схема** розгляду чотирьох основних аспектів афективності - афективні шари інтерсуб'єктивної приналежності (1), «власне афективність» (2), афект «спротиву тілесній природі» (3), афективний результат соціального конструювання тіла та свідомих ідентифікацій (4), – що дає можливість повноцінного дослідження теми тілесності у філософії.

Показано, що теоретичні проблеми у контексті соціального, що відповідають кожному з чотирьох означених напрямків, можуть складати структуру цілісного соціально-філософського дослідження. Адже такий підхід дозволяє

розмежувати простори розуміння тілесного та соціального, що раніше зазвичай змішувались. Наприклад: біологічна та видова єдність роду людського та соціальне – як свідоме колективне та культурне утворення; простори особистого – як сфери індивідуальних, в тому числі й тілесних, потреб та групові потреби на рівні виживання людства; особистісна екзистенціальна границя – між усвідомленням тілесності власного існування та непроблематичним ототожненням себе із тілом, його потребами, примхами та афектами; свідоме виокремлення особистістю себе з натовпу, усвідомлення власної унікальності серед інших та всесильний вплив соціального середовища на те, як формуються самі наші уявлення про себе.

У підрозділі 2.3. «Топоси дискурсу тілесності: Природне\Шучне, Своє\Чуже» йдеться про зв'язок тілесності та суб'єктивності у просторі соціального та розглядаються, відомі у соціальній філософії опозиції «Природне»-«Шучне» та «Своє»-«Чуже». Кожна з цих опозицій, взята окремо, представляє собою певну вісь і напрямок досліджень у соціально-філософському контексті, має свою історію – від класичного періоду до постмодерністського і сучасного філософського дискурсу. А, отже – задає певний простір уявлень, «топос» розуміння. Демонструється відповідність чотирьох базових сенсів тілесності (з підрозділу 2.2 про афективність) та топосів соціального. Показано, яким чином може використовуватись дана структура в теорії практик для адекватного вивчення соціальних явищ.

Третій розділ «Топологія тілесності як засновок соціального» присвячений детальному вивченню кожного з чотирьох аспектів тілесності, отриманих в результаті дослідження структури тілесності в соціальному контексті. Показано можливості соціально-філософської експлікації поняття тілесності та основних елементів особистого та соціального досвіду, таких як «приналежність до роду людського», а, отже, природне почуття єдності, «самоототожнення людини із власним тілом», а також проблема ідентифікації на особистісному рівні, «усвідомлення можливої нетотожності з тілом», разом із проблемою пізнання як афектом «утворення сенсу», «соціальне конструювання тілесності» та «тілесна визначеність соціального».

У підрозділі 3.1. «Рівень природної приналежності до «роду людського» детально розглянуті системи неусвідомлених приналежностей, основою яких є людська тілесність, такі як сімейна, родова, національна, приналежність до роду людського тощо. Тотожне своєму тілу Я – ніколи не перестає бути приналежним своїм вихідним сімейно-родовим стосункам та параметрам тілесних станів або статусів, що задані «Природним\Чужим». Від генетичної приналежності та морфологічної схожості всередині роду – до статусу «бути біологічною дитиною своїх батьків», від народження як безсвідомого інтерсуб'єктивного акту, до смерті як виходу із системи інтерсуб'єктивних стосунків – усе це може виявитися необхідним ґрунтом для перегляду засад соціальної філософії з точки зору структури людського досвіду. Сектор «Природне\Чуже» в соціальному середовищі співвідноситься з наступними «тілесними просторами» – рід, мама-тата, сім'я, брати-сестри, нація, раса, людство, а також – з фундаментальними актами народження (вхід до приналежності з іншими) та смерті (вихід із сфери тілесної приналежності).

Поняття, що відповідають данному сектору у історії філософії: М.Мерло-Понті: «міжтілесність», допредикативна «система досвіду», «двосенсове життя» з природним і соціальним світом (трактовка *Lebenswelt*); З.Фройд – «реципрокність», «тілесний діалог», «лібідіозний об'єкт», «нарцисичність»; П.Рікер: «плоть» як тіло серед тіл та «засновниця самотності», «парне формування однієї плоти з іншою», «дорефлексивність ті допредикативність парування», «подібність і асиметрія у паруванні», «Інший наче Я», «Сам як інший» тощо.

У підрозділі 3.2. «Соціально-філософський сенс «ототожнення з тілом» йдеться про природне та звичне для людини ототожнення Себе, самості, суб'єктивності – із власним тілом. Соціальне середовище, інтерсуб'єктивний простір в цілому, непроблематично покладається на це цілком суб'єктивне явище. Більше того, саме це ототожнення (Я = моє тіло) – виявляється підґрунтям соціального, адже вчинком в соціальному середовищі може вважатись саме фізична дія, що її вчинила особа «тілесно». Ототожнення з тілом є основою соціальної відповідальності, оскільки «вчинене моїм тілом» – «вчинено мною». Даний підрозділ відповідає на наступні питання: Яку роль відіграє афект «неусвідомленого ототожнення Я і тіла» в особистому і соціальному просторі? Як впливає неусвідомлений характер тілесного буття людини на формування соціальних систем і відносин? Чи є важливим, і до якої міри є значущим, ступінь цієї неусвідомленості? Чи постає тема «ототожнення Я і тіла» як суттєва зокрема в проблемах прав людини та формуванні соціальних інститутів?

У підрозділі 3.3. «Пізнавальний потенціал «ототожнення з тілом» та його соціально-філософський вимір» досліджується таке явище як «усвідомлення ймовірної нетотожності Я і тіла», що відкриває могутній пізнавальний та творчий потенціал людської істоти, вимагає ґрунтовного вивчення з точки зору співвідношення індивідуального і соціального в процесі пізнання. Сектор «Штучне\Своє» вочевидь – сфера суб'єктивного. Та, разом з тим, саме наявність такої суб'єктивності виокремлює людину на тлі природи і є для соціального середовища – критерієм «людського як такого», тобто основою для групування за спільною ознакою. Сама пізнавальна здатність, здатність усвідомлювати та уявляти дещо, що відрізняється від простих «життєво-біологічних» станів, можливість подумки відсторонитися від тотожності з тілом при цілковитому зв'язку з ним – і є ознакою людського існування. Тут постає особливий, суб'єктивуючий сенс людської «тілесності», що відрізняється від втіленості тваринного існування.

Проблематика підрозділу стосується таких визначних для теми тілесності понять як «*res cogitans*» та «*res extrinsa*» Декарта, «рівні конституювання досвіду» (серед них-«тілесність»), «*Leib*» / «*Körper*» (Тіло живе і фізичне) Гусерля, «позбавлення самого себе» (у самовіднесенні тілесності, що збігається ззовнішніми джерелами) Вальденфельса, «рефлексивне *Cogito*» (стосовно «нерефлексивного мовчазного *Cogito*»), «об'єктивне» та «феноменальне тіло», «плоть» у Мерло-Понті, «буття-в-собі»/«буття-для-себе», «рефлексія над первинною афективністю» і «психічне тіло» Сартра, «розколоте *Cogito*» та «плоть, як парадигма іншості» Рікера. Питання, які розглянуто в даному

підрозділі: в чому полягає пізнавальний потенціал афекту «свободи від тіла»? Яка його роль і значення в соціумі? Де межі пізнавальної і перетворюючої могутності людського духу та як вони (межі) пов'язані з тілесним способом існування людини?

Підрозділ 3.4. «Соціальне конструювання тілесності.» присвячений дослідженню проблематики тілесності безпосередньо у соціальному середовищі. Вилучивши з розгляду вище зазначені аспекти розуміння тіла, лише на даному рівні дослідження можна говорити про власне соціально-філософський сенс тілесності. Адже саме у секторі «Штучне\Інтерсуб'єктивне» стає очевидним сенс впливу соціальності на тілесність та міра важливості тілесності для соціальності. Стає очевидно, що більшість соціально-філософських досліджень вочевидь говорять про «соціальне конструювання тілесності», про неминучість формування тілесних звичок соціальним середовищем, про необхідність слідування колективним нормативам або їх репресивність, позбавлення прав та сегрегацію на ґрунті тілесних відмінностей, сексизм тощо. Тіло виглядає або «тираном» або «мучеником» на тлі соціального. На наш погляд, важливо звернути увагу саме на протилежний аспект стосунків тіла та соціуму: релевантність тілесності для формування соціального. Це мало вивчений та вузько інтерпретований аспект. Мова не має йти про тотальну залежність від біологічних аспектів тілесності, цього очевидно замало. Йдеться про тілесність, яка уособлює людину як таку у соціальному середовищі, про особистісний смисл тіла, як його розуміє та інтерпретує «суб'єкт у соціальному середовищі». Це такі питання та проблеми як «тілесне самовираження», «імідж та образ у суспільному обширі», «ідентифікація та свідоме формування соціальних ролей», «тіло та соціальний статус», «тілесна комунікація та утворення груп», «культура тіла, краси та здоров'я як джерело формування соціальних інститутів», «тілесне як підґрунтя економіки», «політичне тіло» тощо. Вочевидь, проблематика тіла у соціальному середовищі настільки широка, що загрожує втратою свого предмету. Тому авторка пропонує вивчати дану тему методом соціальної топології, що дозволяє розкрити структуру взаємозв'язків соціального та тілесного.

В даному розділі обґрунтовується, що тілесність у чотирьох своїх базових сенсах являє собою важливий **концепт в межах соціальної філософії** та постає підґрунтям соціального у наступних висновках:

1. Необхідність підтримання принципової невизначеності у соціально-філософських дослідженнях тілесності пов'язана із особливою роллю докси у досвіді соціального. Гадка (докса) – це безпосереднє і первинне буденне знання, де тілесність – є живим простором практик.

2. Сенсотворча потенція тілесності в людському досвіді – афективність – є осердям будь-якого акту (чи процесу) взаємодії агента з соціальною реальністю, ба, навіть більше – самим явищем або «ситуацією» у просторі соціального.

3. Базова тотожність тіла і світу (вразливість), а також несвідоме ототожнення Я та тіла – постає як засновок усієї серії ідентифікацій, що їх набуває агент у соціальному просторі. А відтак, уся система розподілу благ, капіталів та цінностей – не може не містити відношення до агента-тілесного.

4. Дослідження соціального – має орієнтуватися на структуру, що її задає тілесність у перетині двох невизначеностей Природне\Штучне та Своє\Чуже: це вже описані чотири напрямки інтерпретацій – Природне\Чуже, Природне\Своє, Штучне\Своє та Штучне\Чуже. Саме ця топологія здатна повноцінно відобразити явища соціального у живій відповідності факту тілесного існування людини.

У «Висновках» здійснено узагальнення результатів дослідження, які висвітлюють проблематику і структуру роботи:

1. Дискурс тілесності в сучасній соціальній філософії – є плюралістичним та методологічно невизначеним. Він являє собою строкатий пучок конотацій, сповнених різноманітними інтерпретаціями «навколо тіла». Історія поняття тілесності в соціальній філософії має за джерело проблему психо-фізичного дуалізму. Наслідком останнього є – новочасне розуміння людини як самосвідомого суб'єкта, тіло якого працює на кшталт біологічної машини. Саме на такому розумінні людини та світу ґрунтується класична наукова парадигма пізнаваності та керованості природних процесів, зокрема процесів, пов'язаних із тілом людини. Так звана «десоматизація суб'єкта» (за Гомілко), призводить до втрати повноцінного горизонту розуміння природи людини, вузьких спроб раціоналізації та редукування істотних властивостей людини до часткових проявів (актів свідомості, поведінки, цілераціональної дії тощо), які зручно вивчати. Проблемою такого звуження в контексті соціальної філософії є побудова моделей соціального на базі таких окремих, раціоналізованих та фрагментарних уявлень про природу людини в цілому та про соціальну мотивацію особи і груп, зокрема. Динамічний розвиток сучасної науки, в цілому продовжуючи новочасну логіку, застосовує класичну природничу методологію до вивчення тіла людини. Але ці дослідження вже самі по собі сягають новітніх розробок у сфері синергетики та «фізики живого» і, таким чином, виходять за межі тривіального сцієнтизму. Тобто, «природнича логіка», в дослідженні феномену людського тіла досягла власних границь і вимагає нового філософського та методологічного ґрунту для усвідомлення значення власних висновків у більш широкому смисловому полі. Таким чином, актуальними сьогодні виявляються епістемологічні, аксіологічні, культурологічні, соціально-філософські, онтологічні та історико-філософські пошуки навколо зазначеної теми. Адже сучасна соціально-філософська проблематика зосереджена навколо «природи людини» через небезпеку значного біотехнологічного впливу на людину і, відповідно необхідності віднайти засновки для прийняття визначеної позиції людства щодо свого майбутнього [Фукуяма]. Сучасний розвиток технологій ставить людство на межу знищення, генної модифікації, віртуалізації існування. Тому визначення границь вибору, перед якими стоїть людство – лежить саме у сфері філософії, а соціальної філософії – особливо!

Велике значення для дослідження тілесності в соціально-філософському дискурсі має феноменологічний метод, завдяки якому вперше було концептуалізовано тілесність у філософії як один з базових екзистенціалів людського існування. Також, саме феноменологія (Гусерль, Сартр,

Мерло-Понті, Шюц, Вальденфельс) демонструє сутнісний зв'язок тілесності та інтерсуб'єктивності, що є важливим для соціальної філософії.

В ході дослідження доведено, що дискурс тілесності в соціальній філософії сьогодні є плюралістичним та має між-, полі- та трансдисциплінарний характер, вимагає глибокого вивчення та концептуалізації поняття тілесності в межах соціальної філософії.

2. Незважаючи на велику зацікавленість сьогодні у темі тілесності з боку філософії, психології, нейрофізіології, когнітивних наук, фізики та біології, більшість існуючих підходів мають **суто інтерпретативний та описовий характер**. Метафоричний стиль використання понять «тіло», «тілесність», «організм», «сома» в соціально-філософському контексті має власний сенс та значення, вказуючи по-перше, на специфічну соматоморфність мови, якої важко, практично не можливо, позбутися в ході аналізу, а по-друге – на глибинний зв'язок теми тілесності та соціальності. В результаті термінологічного аналізу, зроблено висновок, що ми маємо чітко розмежовувати тіло як фізичний об'єкт і живе та діюче тіло людини. Проблематичною залишається межа «життєвості», стосовно якої кожен з напрямків дослідження намагається по-своєму визначитися. «Фізика живого» називає межею – наявність «самоузгодженого потенціалу» та антиентропійні властивості живих тіл, та, зокрема, тіла людини. Онтологія та феноменологія – вкладають унікальний сенс людського тіла, на відміну від тваринного, в поняття тілесності, яке виявляється ширшим за поняття тіла, підкреслюючи особистісний сенс тілесності, її стосунок до суб'єктивності людини. Соціальна топологія та теорія практик взагалі відмовляються від граничних висновків про живе, не живе та свідоме, одразу використовуючи розуміння тілесності як необхідне уособлення суб'єктивності.

3. **Методологічний шлях соціальної топології та теорії практик** дає можливість показати справжню значущість тілесного аспекту людського існування в соціальному просторі та розкрити саму структуру тілесності. **Тілесність постає як цілісний концепт в межах соціальної філософії** та може слугувати підґрунтям соціально-філософського дослідження у чотирьох взаємопов'язаних аспектах:

- Природженість, природна належність до «роду людського» та несвідоме почуття єдності з іншими людьми на основі подібності тілесних проявів, що є самозрозумілими та звичайними для нас, а також – являються граничною ознакою «людськості».

- Базове несвідоме ототожнення кожним з нас власної самості та тілесності, «Я» – неproblemатично відчувається як «моє тіло». На основі цього «самовіднесення» – кожен тілесний прояв в особистому та соціальному житті є справді «нашим», відповідальним та, власне, «людським».

- Таке явище як «усвідомлення ймовірної нетотожності Я і тіла» – відкриває могутній пізнавальний та творчий потенціал людської істоти. Свідомість, як здатність «відокремлювати» почуття суб'єктивності від тілесних станів та конкретного «власного тіла», є особливим аспектом тілесної

проблематики. Тілесність характерна тим, що дозволяє специфічне «звільнення від власного тіла», асоціацію з іншими тілами та «неперервну ідентичність» у процесі таких асоціацій. В соціальному сенсі – це дає можливість свідомого вибору власного тілесного іміджу, управління процесом ідентифікації, створенням образу та особистим «тілесним» впливом на інших.

● Соціальне конструювання тілесності – масштабне явище людського існування, що включає та поєднує всі попередні рівні експлікації тілесності. Адже на ґрунті природної приналежності, де людина з’являється у світ, через базову несвідому ідентифікацію з тілом, та за рахунок ролі тілесності як носія та виразника суб’єктивності – у просторі соціального тепер постає природно-духовна істота, що зазнає могутнього впливу культури. Людське середовище для окремої людини в тілі – це суцільне поле поглядів, оцінок, словесних та «німих» практик, приписів та вимог. Тілесність тут являється простором постійних змін, внутрішніх та зовнішніх, усвідомлених та автоматичних одночасно. Тілесність у соціальному середовищі – є перехрестям усіх глибинних та поверхневих перетворень, що їх здійснює людина протягом життя.

Саме в такому, соціально-філософському сенсі, варто говорити про тілесність – як осердя людського буття та критерій «людської природи», якого вимагає сучасний науковий дискурс заради проектування майбутнього на засадах гуманності та збереження життя на землі. Таким чином, концепт тілесності виявляється одним з базових елементів в просторі соціального та має використовуватись для дослідження природи людини в соціально-філософському контексті.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ.

1. Валенса Г.А. «Афективність як засаднича характеристика тілесності» \\
Мультиверсум. Філософський альманах: Зб.наук.праць / Гол.ред. В.В.Лях. –
Вип.80. – К., 2009. – 244с., с.86-98.
2. Валенса Г.А. «Тіло» та «тілесність» у соціально-філософському
контексті: термінологічні розвідки. Альманах «Філософські проблеми
гуманітарних наук», № 19, К.: – 2010., 213 с., с.186-191
3. Валенса Г.А. «Тілесність як топологічний конструктор в
соціально-філософському дискурсі» \\
Гілея\ Гілея: науковий вісник. Збірник
наукових праць / гол.ред. В.М.Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2011. – Випуск 43. –
752с., с.234-242.
4. Валенса Г.А. «Тілесність як соціально-філософська проблема» \\
Людина.
Світ. Суспільство (до 175-річчя філософського факультету). Дні науки
філософського факультету – 2009 : Міжнар. Наук. Конф. (21-22 квітня 2009
року) : Матеріали доповідей та виступів. – К: Видавничо-поліграфічний центр
«Київський університет», 2009. – Ч.ІІІ. – 147 с., с. 75-77.
5. Валенса Г.А. «Нова постановка питання про предмет
соціально-філософського дослідження. Роль тілесності в «Соціології

постмодернізму» Скота Леша» \\\ Матеріали 7-ї міжнародної конференції молодих вчених «Шевченківська весна 2009». – К., 2009 – 192с., 160-162.

6. Валенса Г.А. «Роль тілесності у сучасному соціально-філософському дискурсі» \\\ Дні науки філософського факультету – 2010 : Міжнар. Наук. Конф. (21-22 квітня 2010 року) : Матеріали доповідей та виступів. – К: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010.

7. Валенса Г.А. «Аналогії тілесного та соціального у просторово-часових експлікаціях людського існування.» \\\ Тези до конференції у Лінгвістичному університеті. Квітень 2010. 349 с., с.62-65.

АНОТАЦІЇ

Валенса Г.А. Концепт тілесності в соціально-філософському дискурсі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2012.

Дисертація присвячена дослідженню тілесності в соціально-філософському контексті. На тлі плюралістичного соціально-філософського дискурсу тілесність постає як топологічний конструкт, що має власну структуру та особливий сенс як визначальна для «природи людини» характеристика. В ході термінологічних розвідок та послідовного вивчення зв'язку тілесності та соціальності стає очевидним метафоричний стиль використання у філософії цілої низки понять «навколо тіла». Шляхом розгляду топології тілесності у просторі соціального показано засадничу роль поняття тілесності в соціально-філософському дискурсі. Розкрито структуру тілесності як одного з базових концептів соціальної філософії, що поєднує чотири аспекти: 1) сфера приналежності до роду людського; 2) сфера самовіднесення та ототожнення суб'єктивності (Я) з власним тілом; 3) сфера усвідомлення можливої нетотожності Я та тіла, що є джерелом унікального пізнавального досвіду людини; 4) сфера соціального конструювання тілесності.

Валенса А.А. Концепт телесности в социальном-философском дискурсе. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко. – Киев, 2012.

Диссертация посвящена исследованию телесности в социальном-философском контексте. На фоне плюралистичного социальном-философского дискурса телесность представлена как топологический конструкт, который имеет собственную структуру и особенный смысл как

определяющая для «природы человека» характеристика. В ходе терминологических изысканий и последовательного изучения связи телесности и социальности становится очевидным метафорический стиль использования в философии целого ряда понятий «вокруг тела». Путем рассмотрения топологии телесности в пространстве социального – показана основополагающая роль понятия телесности в социально-философском дискурсе. Раскрыта структура телесности как одного из базовых концептов социальной философии, которая объединяет четыре аспекта: 1) сфера принадлежности роду человеческому; 2) сфера самоотнесения и отождествления субъективности (Я) с собственным телом; 3) сфера осознания возможной не тождественности Я и тела, являющейся источником уникального познавательного опыта человека; 4) сфера социального конструирования телесности.

ANNOTATION

Valensa G. A. Concept of corporality in the social-philosophical discourse. – On the right of the manuscript.

Thesis for the competition of academic degree of candidate of philosophic sciences in specialization 09.00.03 – social philosophy and philosophy of history. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, MES Youth and Sports, Kyiv, 2012.

The thesis is dedicated to the research of corporality in the social-philosophical context. Against a background of pluralist social-philosophical discourse corporality stands out as a topological construct which has its own structure and special sense as characteristic determinative for the ‘nature of human being’. By conducting research the topology of corporality in the field of society, the fundamental role of the concept of corporality is shown in the social-philosophical discourse.

The structure of corporality is revealed as one of the basic concepts of social philosophy which combines four aspects: 1) the sphere of corporality belonging to humankind, 2) the sphere of self-attribution and authentication of subjectivity (I) with own body, 3) the sphere of realization of possible nonidentity of I and body which serves as a source of unique cognitive experience for a person, 4) sphere of social construction of corporality. The topological structure of corporality obtained as the result of research represents a field at the intersection of two key polarities of social discourse – ‘Own’\ ‘Another’s’ and ‘Natural’\ ‘Artificial’. Almost all explications of social are based on more or less conscious scientists’ appeal to ‘needless to say’ ‘natural’ phenomena related to corporality as a centre of subjectivity (social action, social behaviour, need, communication, etc.).

The concept of corporality in the social-philosophical discourse allows the investigation of social phenomena and their connection with the world of a person deeply and entirely and also allows the creation of a proper methodological base for modern research of sociality and human nature.

Keywords: body, human corporality, sociality, topology, natural, artificial, own, another’s, intersubjectivity, human nature.